

справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, установленим законом.

Цивільний процесуальний кодекс України (далі — ЦПК України) у ч. 3 ст. 12 встановлює обов'язок кожної сторони довести ті обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, визначених цим Кодексом.

Згідно з ч. 1 і 3 ст. 13 ЦПК України суд розглядає справи не інакше як за зверненням особи, у межах заявлених нею вимог і на підставі доказів, поданих учасниками справи або витребуваних судом у передбачених цим Кодексом випадках. Учасник справи розпоряджається своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд.

Зміст конституційного права особи на звернення до суду за захистом своїх прав обумовлено ст. 16 ЦК України, відповідно до якої кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права й інтересу. Також за ч. 1 ст. 81 ЦПК України кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, визначених ст. 82 цього Кодексу.

У ч. 1 ст. 76 ЦПК України обумовлено, що доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги й заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи.

Належними є докази, які містять інформацію щодо предмета доказування (ч. 1 ст. 77 ЦПК України). Достовірними є докази, на підставі яких можна встановити дійсні обставини справи (ст. 79 ЦПК України). Відповідно до ч. 1 ст. 80 ЦПК України достатніми є докази, які у своїй сукупності дають змогу дійти висновку про наявність або відсутність обставин справи, які належать до предмета доказування.

Відповідно до ч. 1 і 3 ст. 89 ЦПК України суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному й безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів. Суд оцінює як зібрані у справі докази загалом, так і окремі докази (групу однотипних доказів), що їх містить справа, із застосуванням зазначених вище стандартів доказування.

Як убачається із судових рішень, розміщених у відкритому доступі в Державному реєстрі судових рішень, справи, пов'язані зі стягненням моральної шкоди, які розглядають у порядку цивільного судочинства, мають переважно похідний характер від справ, уже розглянутих у порядку кримінального судочинства, або провадження у справах про адміністративні правопорушення, що (із урахуванням норм ч. 4 ст. 82 ЦПК України) звільняє позивача від необхідності доводити протиправний характер діяння винної особи, оскільки факт завдання шкоди вже встановлено преюдицією в іншій справі, водночас на позивача в такій справі покладено обов'язок доказувати не право на відшкодування моральної шкоди, а її розмір.

При цьому задоволення позовних вимог у сумі, що наближена до заявленої або дорівнює їй, здебільшого відбувається за наявності у справі висновку психологічної експертизи, проведеної судовим експертом згідно з Методикою психологічних досліджень у справах щодо заподіяння моральних страждань особі та відшкодування моральної шкоди, а такий висновок було подано разом з позовом або отримано в межах процедури призначення експертизи після відкриття провадження у справі.

Проте, зважаючи на невизнання стороною відповідача позовних вимог, останні, оцінюючи саму Методику психологічних досліджень, намагаються зменшити її доказове значення, зазначаючи неприйнятність врахування певних питань під час розрахунку розміру моральної шкоди за визначеною формулою, неможливість надання експертом-психологом грошового еквівалента протиправного діяння винної особи, що виходить за межі компетенції професійних повноважень такого експерта, і навіть намагаються у зв'язку із цим застосувати до неї доктрину «плодів отруйного дерева» (*fruit of the poisonous tree*), сформульовану Європейським судом з прав людини у справах «Гефген проти Німеччини», «Тейксейра де Кастро проти Португалії», «Шабельник проти України» «Балицький проти України», «Нечипорук і Йонкало проти України», «Яременко проти України», відповідно до якої якщо джерело доказів є неналежним, то всі докази, отримані з його допомогою, перебуватимуть за межами права (чим зменшують доказове значення висновку

експерта-психолога), а надані експертом у висновку доводи можуть впливати на правову кваліфікацію певних обставин, проте не визначати її.

Зі свого боку, відсутність висновків Верховного Суду про застосування норм права у подібних спорах і застосування під час розгляду справ про стягнення моральної шкоди висновків постанови Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 р. № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди», яка вочевидь має занадто загальний характер, сьогодні створює певні ризики формування однорідної судової практики із цього питання.

До того ж єдина Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15.12.2020 р. у справі № 752/17832/14-ц визначає лише умовні критерії обмеження максимального розміру відшкодування: «Розмір відшкодування моральної шкоди має бути не більшим, ніж достатньо для розумного задоволення потреб потерпілої особи, і не повинен приводити до її безпідставного збагачення» [4]. Згаданого висновку дійшли під час розгляду справи, у межах якої висновку судової психологічної експертизи взагалі не отримували; це рішення фактично звузило критерії визначення судом розміру можливого відшкодування до задоволення потреб потерпілої особи й визначило одним з обмежувальних чинників уникнення безпідставного збагачення, що зобов'язує суди під час розгляду аналогічних спорів для правильного визначення розміру моральної шкоди досліджувати рівень потреб потерпілої особи та рівень її життя.

Відтак повне та безстороннє дослідження визначення розміру моральної шкоди, висновки за результатами якого підтверджують або спростовують відповідність та обґрунтованість обумовленого позивачем під час подання позову розміру моральної шкоди, і водночас позбавлення експерта під час проведення дослідження повноважень суду щодо встановлення (або дублювання) обставин завдання такої шкоди (тобто проведення експертизи базується на принципі «завдання шкоди мало місце») дасть змогу отримати належний, допустимий і достовірний доказ, який лише в сукупності з іншими належними, допустимими й достовірними доказами може сприяти правильному вирішенню спору.

Перелік джерел посилання

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 15.02.2022).
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 15.02.2022).
3. Реєстр методик проведення судових експертиз [Електронний ресурс]. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua> (дата звернення: 15.02.2022).
4. Постанова Великої Палати Верховного Суду України від 15.12.2020 р. у справі № 752/15832/14-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95177479> (дата звернення: 15.02.2022).
5. Журавльова М. О. Методичні засади дослідження моральної шкоди. *Криміналістика і судова експертиза* : міжвідом. наук.-метод. зб. 2017. Вип. 62. С. 448—452.

Людмила Вікторівна Пилипенко,
науковий керівник Науково-аналітичної експертної інституції
при ВГО «Шлях українців» (відокремлене відділення),
директор ПП «Профі-центр Стрельникових»,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5121-7950>, e-mail: mail@hrm.bz

Розрахунок моральної шкоди під час проведення психологічної експертизи у справах про відшкодування моральної шкоди

Liudmila Pylypenko

Moral Harm Calculation while Psychology Analysis in Cases of Compensation for Moral Harm

Анотація. Визначення справедливого розміру моральної шкоди / компенсації моральних страждань є важливим питанням під час складання експертного висновку. Викладено авторське бачення щодо складових методики розрахунку моральної шкоди в межах чинного законодавства України та шляхів її вдосконалення.

Ключові слова: моральна шкода, розмір моральної шкоди, психологічна експертиза.

Abstract. Determining fair amount of moral harm / compensation for moral suffering is an important issue while drawing up an expert conclusion. The author's vision on components of methodology for calculating moral harm within current legislation of Ukraine and ways to its improving is presented.

Keywords: moral harm, amount of moral harm, forensic psychology analysis.

Одним із актуальних завдань судової психологічної експертизи є визначення розміру відшкодування моральної шкоди: «Якщо особі (прізвище, ім'я та по батькові) завдані страждання (моральна шкода), який можливий розмір становить грошова компенсація за завдані страждання (моральну шкоду)?».

Для того щоб залишитись у межах професійної компетентності та скласти насправді об'єктивний, справедливий, обґрунтований і вагомий висновок судово-психологічної експертизи, що його суд прийме як належне джерело доказів, експерт-психолог має чітко знати й розуміти юридичну складову самого поняття «моральна шкода» у ракурсі цивільного та кримінального процесу, усталену судову практику із цього питання.

Розмір відшкодування моральної шкоди має бути не більшим достатнього для розумного задоволення потреб потерпілої особи та не повинен сприяти її безпідставному збагаченню (Поста-

нова Великої Палати Верховного Суду від 15.12.2020 р., справа № 752/17832/14-ц) [1].

Психологічному дослідженню у цьому разі підлягають: індивідуальні психологічні особливості потерпілого (конкретної особи), компенсаторні механізми, особливості сприйняття та переживання стресу і фрустрації, характер, глибина та тривалість фізичних і моральних страждань, стан здоров'я потерпілого та тяжкість завданої травми (за наявності відповідних медичних висновків, які експерт урахує під час вивчення матеріалів справи), глибина психологічної травми, наслідки тілесних ушкоджень для психіки, істотність вимушених змін у життєвих і виробничих відносинах, ступінь зниження престижу, ділової репутації (характеру діяльності потерпілого, часу й зусиль, необхідних для відновлення попереднього стану) тощо.

У постанові Пленуму Верховного Суду України [2] роз'яснено, що під моральною шкодою «варто розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, інших негативних явищ, завданих фізичній чи юридичній особі протиправними діями інших осіб».

Для відшкодування шкоди обов'язково необхідна наявність шкоди, протиправність діяння того, хто її заподіяв, наявність причинно-наслідкового зв'язку між шкодою і протиправним діянням того, хто її заподіяв, та вини останнього в її завданні. Аналогічну правову позицію висловив Верховний Суд у постановках від 30.01.2018 р. та 20.02.2018 р. (справи № 804/2252/14 і 818/1394/17 відповідно) [1].

Із визначень поняття «моральна шкода» у ст. 23 Цивільного кодексу України [8, 2] та її змісту, отримуємо правничу, юридичну формулу відшкодування моральної шкоди у правовому полі чинного законодавства України. Відшкодування/компенсація моральної шкоди (C_{cmd}) дорівнює сумі правових чинників з 1) по 4) з урахуванням поняття генерального делікту [7, с. 67] (далі — формула 1).

$$C_{cmd} = F + D + C + CMD, \quad (1)$$

де C_{cmd} (compensation for moral damage) — відшкодування/компенсація моральної шкоди;

F (fault) — вина юридичної чи фізичної особи (її дії або бездіяльність);

D (the degree of guilt of the perpetrator) — ступінь вини того, хто заподіяв шкоду;

C (causation) — причиново-наслідковий зв'язок між протиправними діями та їх наслідками;

CMD (consequences of moral damage) — наслідки протиправних дій чи бездіяльності, завданих правам, свободам, законним інтересам особи у вигляді моральної шкоди.

Складові формули *F* і *D* у будь-яких варіаціях або формулюваннях априорі не можуть бути предметом психологічного аналізу або розрахунку — так само, як не можуть бути складовими формули розрахунку розміру відшкодування/компенсації за моральну шкоду.

Предмет доказування та встановлення вини чи протиправності дії належить до виняткової компетенції адвоката й суду, а експерт-психолог аналізує потерпілого та його стан, психологічні особливості, які і є об'єктом психологічного дослідження (експертизи).

Виходячи із законодавчого визначення моральної шкоди та юридичної формули (1), на нашу думку, слід розробляти вітчизняні методи розрахунку розміру відшкодування моральної шкоди, які перебувають у межах компетенції судового експерта психолога, корелюють із нормами чинного законодавства України й не є репліками або адаптаціями методик, що розроблені в інших державах і відповідають законодавству цих держав.

Тому ми вважаємо, що під час розрахунку моральної шкоди варто застосовувати індивідуальний підхід, який має враховувати таке [7]:

- дослідження індивідуальних психологічних особливостей і способів реагування на протиправне діяння саме потерпілого, а не «середньостатистичної людини», як зазначено в методиці 14.1.75 [5];
- розмежування цивільного правопорушення та кримінального злочину;
- унеможливлення обмеження випадків виникнення права на відшкодування моральної шкоди, закріплених у Кримінальному кодексі України видами злочинних діянь;

- висновок, зроблений у ймовірній формі (обмежений обсяг досліджуваного матеріалу, недостатня виразність ознак або неясна частота зустрічальності встановленої сукупності ознак), не може бути покладено в основу обвинувального висновку або вироку [4, с. 81]. Доказування не може ґрунтуватися на припущеннях [3];
- презумпцію моральної шкоди не передбачено чинним законодавством України [7, с. 27]. Моральна шкода не є прямим наслідком кожної протиправної поведінки й передбачена практикою ЄСПЛ винятково для певного виду справ;
- основні соціальні й демографічні групи населення, до яких може належати потерпілий [7, с. 38];
- наслідки фізичного ушкодження потерпілого та можливість його подальшої професійної самореалізації;
- практику ЄСПЛ щодо додавання загальнодержавних податків до суми справедливої сатисфакції та норм Податкового кодексу України [7, с. 37];
- у п. 3 розд. II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України від 06.12.2016 р. № 1774-VIII зазначено, що мінімальну заробітну плату не застосовують як розрахункову величину для визначення посадових окладів і заробітної плати працівників та інших виплат (зокрема, виплат щодо компенсації (відшкодування) моральної шкоди) [7, с. 40].

Сьогодні в Україні зареєстровано авторські права на Методику (проходить апробацію в судах), яка враховує всі названі вище чинники, яку можна вдосконалювати й доповнювати, а саме наукові праці: «Методика судово-психологічної експертизи / психологічного дослідження визначення наявності моральної нематеріальної шкоди, розміру відшкодування/компенсації за моральну шкоду, її наслідки : метод. посіб.» (Л. В. Стрельнікова, свідоцтво про реєстрацію авторського права (далі — *свідоцтво*) на твір від 25.08.2021 р. № 107582) [6] і «Алгоритм проведення комплексного науково-психологічно-економічного дослідження матеріальної і моральної шкоди потерпілого методами практичної психології та економіки» (Л. В. Стрельнікова, О. І. Оксютенко, свідоцтво від 30.09.2021 р. № 108338) [6].